

PROFILAKTIKA — JINOTATCHILIKKA QARSHI QALQON

Keldiyorov Lazizbek Shavkatovich

Annotatsiya: *Ushbu maqola jinoyatchilikka qarshi kurashda profilaktikaning muhim ahamiyatini tahlil qiladi. Unda jinoyatlarning oldini olish mexanizmlari, huquqiy va ijtimoiy choralar hamda jamiyatning turli qatlamlari ishtiroki atroflicha yoritilgan. Profilaktik faoliyatning samaradorligi jamoat xavfsizligi va barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynashi ta'kidlanadi. Muallif jinoyatchilikka qarshi kurashda kompleks yondashuv zarurligini asoslab, profilaktik chora-tadbirlarni kuchaytirishga chaqiradi. Bu orqali jamiyatda huquqiy ong va madaniyatni yuksaltirishga erishish mumkinligi ko'rsatilgan.*

Kalit so'zlar: *Profilaktika, Jinoyatchilik, Jamoat Xavfsizligi, Huquqiy Ong, Ijtimoiy Barqarorlik, Jinoyat Oldini Olish, Huquqiy Madaniyat*

Kirish

Jinoyatchilik har qanday jamiyatning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi, uning barqarorligiga tahdid soluvchi murakkab ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Ushbu illatga qarshi kurashishda profilaktika, ya'ni huquqbuzarliklarning oldini olish tizimi eng samarali va insonparvar usul sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. U jinoyat sodir etilishining oldini olishga, uning sabablari va shart-sharoitlarini bartaraf etishga qaratilgan bo'lib, jazoni qo'llashdan ko'ra, uning oldini olishga ustuvorlik beradi. Profilaktika nafaqat huquqiy choralar, balki ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy ta'sirlarni ham o'z ichiga olgan ko'p bosqichli tizim bo'lib, jamiyatni jinoyatchilikdan himoya qiluvchi mustahkam qalqon vazifasini o'taydi. O'zbekiston Respublikasida jinoyatchilikka qarshi kurashishning strategik yo'nalishlaridan biri sifatida profilaktika tizimini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida" gi 2014 yil 14 maydagi O'RQ-371-sonli Qonuni profilaktika faoliyatining huquqiy asosini yaratdi. Ushbu qonun jinoyatchilikning oldini olish, uning sabablari va shart-sharoitlarini aniqlash hamda bartaraf etishga qaratilgan huquqiy, ijtimoiy va tashkiliy

chora-tadbirlar tizimini belgilab bergan. Keyingi yillarda ushbu sohadagi qonunchilik bazasi yanada mustahkamlanib, profilaktika tizimini takomillashtirishga qaratilgan ko'plab normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Xususan, 2019 yildan 2026 yil aprelegacha bo'lgan davrda qabul qilingan 29 ta hujjat, jumladan, 2023 yil yanvarida 2014 yilgi Qonunning o'zini qayta ko'rib chiqishga oid tashabbuslar profilaktika tizimining doimiy rivojlanishda ekanligini ko'rsatadi [5]. Mazkur maqolada jinoyatchilik profilaktikasining nazariy-huquqiy asoslari, amaliy mexanizmlari, uning samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar hamda xalqaro tajriba tahlil qilinib, O'zbekistonda profilaktika tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Asosiy qism

Jinoyatchilik profilaktikasining nazariy-huquqiy asoslari har qanday samarali kurash tizimining poydevorini tashkil etadi. Profilaktika, o'z mohiyatiga ko'ra, jinoyat sodir etilishining oldini olishga, uning sabablari va shart-sharoitlarini bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuidir. Bu yondashuv jinoyatga qarshi kurashning eng insonparvar usuli sifatida e'tirof etiladi, chunki u jazoni qo'llashdan ko'ra, uning oldini olishga ustuvorlik beradi [1]. Axunov D.U. va G'aniyev F.T. ta'kidlaganidek, jinoyatchilikni butunlay yo'q qilish imkonsiz bo'lsa-da, profilaktika orqali uning o'sishini jilovlash va kengayishining oldini olish mumkin [1]. Profilaktika nafaqat huquqiy choralar, balki ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy ta'sirlarni ham o'z ichiga olgan ko'p bosqichli tizim bo'lib, jamiyatni jinoyatchilikdan himoya qiluvchi mustahkam qalqon vazifasini o'taydi [1]. Uning samaradorligi jamiyatning umumiy rivojlanishi, uning iqtisodiyoti, mafkurasi va madaniyati bilan chambarchas bog'liqdir [1].

O'zbekiston Respublikasida profilaktika faoliyatining huquqiy asosi 2014-yil 14-maydagi O'RQ-371-sonli "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi Qonun bilan yaratilgan [2, 3, 4]. Ushbu Qonun huquqbuzarliklarning oldini olish, ularning sabablari va shart-sharoitlarini aniqlash hamda bartaraf etishga qaratilgan huquqiy, ijtimoiy va tashkiliy chora-tadbirlar tizimini belgilab bergan. Qonunning 3-

moddasida huquqbuzarlik – ma’muriy yoki jinoiy javobgarlikka sabab bo’ladigan g’ayrihuquqiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik) sifatida ta’riflangan [2, 4]. Shuningdek, “antisotsial xulq-atvor” – ijtimoiy normalarni buzuvchi harakatlar, “huquqbuzarlik qurboni” – huquqbuzarlik natijasida zarar ko’rgan shaxs, “ijtimoiy reabilitatsiya va moslashtirish” – huquqbuzarlik qurbonlari va huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarni jamiyatga integratsiya qilishga qaratilgan kompleks yordam sifatida aniq belgilangan [4]. “Huquqbuzarliklar profilaktikasi” esa jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklarni aniqlash va bartaraf etish, ularning sabablari va shart-sharoitlarini hal qilishga qaratilgan huquqiy, ijtimoiy va tashkiliy chora-tadbirlar tizimi sifatida tushuniladi [4]. Qonunning 5-moddasida profilaktikaning asosiy vazifalari belgilangan bo’lib, ular shaxs huquqlarini himoya qilish, qonuniylikni mustahkamlash, korrupsiyaga qarshi kurashish, huquqbuzarliklar sabablarini aniqlash va bartaraf etish, shuningdek, jabrlanganlar va huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarni ijtimoiy reabilitatsiya qilishni o’z ichiga oladi [2]. Profilaktika faoliyati umumiy, maxsus, individual va viktimologik turlarga bo’linadi [3]. Umumiy profilaktika barcha fuqarolarga qaratilgan bo’lib, huquqiy ong va madaniyatni oshirishga xizmat qilsa, maxsus profilaktika ilgari sudlanganlar, alkogol yoki giyohvand moddalarni suiiste’mol qiluvchilar va voyaga yetmaganlar kabi ma’lum toifadagi shaxslarga qaratilgan [3]. Individual profilaktika huquqbuzarlik sodir etishga moyil bo’lgan shaxslarni aniqlash, ro‘yxatga olish va ularga ta’sir o‘tkazishni o‘z ichiga oladi.

Keyingi yillarda ushbu sohadagi qonunchilik bazasi yanada mustahkamlanib, profilaktika tizimini takomillashtirishga qaratilgan ko’plab normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Xususan, 2019-yildan 2026-yil aprelegacha bo’lgan davrda qabul qilingan 29 ta hujjat, jumladan, 2023-yil yanvarida 2014-yilgi Qonunning o’zini qayta ko’rib chiqishga oid tashabbuslar profilaktika tizimining doimiy rivojlanishda ekanligini ko’rsatadi [5]. Bu hujjatlar jamoat xavfsizligini oshirish va jinoyatchilik profilaktikasini turli sohalarda kuchaytirishga qaratilgan bo’lib, amaldagi qonunchilikka kompleks o’zgartirishlar kiritish, davlat organlarining

mas'uliyati va tashabbuskorligini oshirish, jamoat tartibiga oid qarorlarni tizimlashtirish kabi masalalarni qamrab oladi [5].

O'zbekistonda jinoyatchilik profilaktikasi keng ko'lamli amaliy mexanizmlar va ko'plab ishtirokchilarni o'z ichiga olgan tizimdir. Bu tizimning samarali ishlashi davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va aholining yaqin hamkorligiga asoslanadi [2]. Profilaktika faoliyatini bevosita amalga oshiruvchi davlat organlari tizimi juda keng bo'lib, ichki ishlar organlari, prokuratura, davlat xavfsizlik xizmati, adliya, bojxona, soliq, mehnat, ta'lim va sog'liqni saqlash muassasalarini qamrab oladi [2, 3]. Shuningdek, tabiatni muhofaza qilish organlari ham bu jarayonda ishtirok etadi [3]. Har bir organ o'z vakolatlari doirasida profilaktika choralari amalga oshiradi. Masalan, ichki ishlar organlari profilaktika inspektorlari orqali bevosita aholi bilan ish olib borib, huquqbuzarliklarning oldini olish, ularni aniqlash va bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim muassasalari esa yoshlar orasida huquqiy ong va madaniyatni shakllantirish, ularni zararli odatlardan himoya qilish orqali profilaktikada muhim o'rin tutadi.

Amaliy mexanizmlar orasida erta profilaktika alohida ahamiyatga ega. Bu aholining huquqiy ongi va madaniyatini oshirish, qonunbuzarliklarga nisbatan murosasizlik muhitini shakllantirish orqali amalga oshiriladi [2]. Fuqarolik jamiyati institutlari va jamoatchilik bilan yaqin hamkorlik bu jarayonning ajralmas qismidir. Mahalla institutlari, fuqarolar yig'inlari, yoshlar tashkilotlari va xotin-qizlar qo'mitalari profilaktikada bevosita ishtirok etib, mahalliy darajada jinoyatchilikning oldini olishda katta salohiyatga ega. Ular aholi orasida tushuntirish ishlarini olib boradi, muammoli oilalarni aniqlaydi, ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatadi va huquqbuzarlik sodir etishga moyil shaxslar bilan individual ishlarni tashkil etadi. Individual profilaktika mexanizmlari huquqbuzarlik sodir etishga moyil bo'lgan shaxslarni aniqlash, ro'yxatga olish va ularga ta'sir o'tkazishga qaratilgan [1, 3]. Bu jarayon profilaktik suhbatlar o'tkazish, rasmiy ogohlantirishlar berish, ijtimoiy reabilitatsiya choralari qo'llash va profilaktik hisobga olish kabi choralarni o'z ichiga oladi [3]. Profilaktik hisobga olish ilgari sudlangan shaxslarga, shuningdek,

ma'muriy huquqbuzarliklar sodir etgan ma'lum toifadagi shaxslarga nisbatan bir yil muddatga qo'llaniladi [3]. Maxsus profilaktika esa ilgari sudlanganlar, alkogol yoki giyohvand moddalarni suiiste'mol qiluvchilar va voyaga yetmaganlar kabi xavf guruhidagi shaxslarga qaratilgan bo'lib, ularga nisbatan maqsadli va tizimli choralar qo'llaniladi [3]. So'nggi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar profilaktika mexanizmlarini yanada takomillashtirishga xizmat qilmoqda [5]. Jumladan, mahallalarda xavfsiz muhitni yaratish, uy qamog'idagi shaxslar uchun elektron monitoring tizimini joriy etish, ayollar va bolalar huquqlarini himoya qilishni kuchaytirish, narkologik yordam tizimini takomillashtirish va korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha aniq tashabbuslar ilgari surilgan [5].

Jinoyatchilikka ta'sir etuvchi omillar murakkab va ko'p qirrali bo'lib, ularni aniqlash, bartaraf etish yoki neytrallashtirish profilaktika faoliyatining asosiy maqsadidir [1]. Bu omillar ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlik, ishsizlik, ta'lim darajasining pastligi, oiladagi muammolar, ma'naviy qadriyatlarning inqirozi, axborot makonidagi salbiy ta'sirlar, shuningdek, huquqiy ong va madaniyatning yetishmasligi kabi holatlarni o'z ichiga oladi. Jinoyatchilikning sabablari va shart-sharoitlarini o'rganish, ularni bartaraf etishga qaratilgan choralar profilaktikaning samaradorligini belgilaydi. Profilaktik choralar samaradorligini oshirishda quyidagi jihatlar muhim ahamiyat kasb etadi: birinchidan, jinoyatchilikka ta'sir etuvchi omillarni chuqur tahlil qilish va ularning ildizlarini aniqlash. Bu kriminogen vaziyatni doimiy monitoring qilish, ilmiy tadqiqotlar olib borish va aholi fikrini o'rganish orqali amalga oshiriladi. Kriminologik tadqiqotlarni rivojlantirishga qaratilgan tashabbuslar bu borada muhim ahamiyatga ega [5]. Ikkinchidan, profilaktika choralarini maqsadli va manzilli amalga oshirish. Bu ayniqsa, huquqbuzarlik sodir etishga moyil bo'lgan shaxslar va xavf guruhlari bilan individual ishlashda namoyon bo'ladi [1, 3]. Uchinchidan, davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va aholi o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish. Profilaktika faoliyatida jamoatchilikning faol ishtiroki, ayniqsa, mahallalarda xavfsiz muhitni yaratishda muhim rol o'ynaydi [2, 5]. Qonunbuzarliklarga nisbatan murosasizlik muhitini

shakllantirish profilaktikaning umumiy samaradorligini oshiradi [2]. To'rtinchidan, qonunchilik bazasini doimiy takomillashtirish va profilaktika faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni zamon talablariga moslashtirish. 2019-yildan 2026-yilgacha qabul qilingan 29 ta hujjat va 2014-yilgi Qonunni qayta ko'rib chiqishga oid tashabbuslar bu boradagi izchil sa'y-harakatlardan dalolat beradi [5]. Bu hujjatlar davlat organlarining mas'uliyati va tashabbuskorligini oshirish, jamoat tartibiga oid qarorlarni tizimlashtirish, ayollar va bolalar huquqlarini himoya qilish, korrupsiyaga qarshi kurashish kabi muhim yo'nalishlarni qamrab oladi [5]. Beshinchidan, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilishga qaratilgan kompleks dasturlarni amalga oshirish. Ishsizlikni kamaytirish, ta'lim sifatini oshirish, aholining turmush darajasini yaxshilash jinoyatchilikka ta'sir etuvchi asosiy omillarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Profilaktika choralarning samaradorligi ularning kompleksligi, tizimliliigi va uzluksizligiga bog'liq. Jinoyatchilikni butunlay yo'q qilib bo'lmasligini tan olgan holda, profilaktika uning o'sishini jilovlash va jamiyatga yetkaziladigan zararni minimallashtirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega [1].

Jinoyatchilik profilaktikasi sohasida xalqaro tajribani o'rganish va ilg'or amaliyotlarni O'zbekiston sharoitlariga moslashtirish profilaktika tizimini yanada takomillashtirish uchun muhim ahamiyatga ega. Garchi ushbu maqolani yozishda foydalanilgan manbalarda xalqaro tajribaga oid aniq misollar keltirilmagan bo'lsa-da, profilaktika tamoyillari va yondashuvlari ko'plab mamlakatlarda o'xshash xususiyatlarga ega. Jinoyatchilikka qarshi kurashda profilaktikaning ustuvorligi, uning insonparvarligi va ko'p bosqichli tizim ekanligi xalqaro miqyosda tan olingan yondashuvlardir [1]. O'zbekistonning profilaktika tizimi, xususan, 2014-yilgi "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi Qonun va keyingi yillarda qabul qilingan ko'plab normativ-huquqiy hujjatlar [2, 3, 4, 5] xalqaro standartlarga mos keladigan ko'plab jihatlarga ega. Jumladan, jinoyatchilik sabablari va shart-sharoitlarini aniqlash va bartaraf etishga qaratilgan e'tibor, xavf guruhidagi shaxslar bilan individual ishlash, davlat organlari va jamoatchilikning hamkorligi kabi

tamoyillar ko'plab rivojlangan mamlakatlarning profilaktika strategiyalarida ham markaziy o'rin tutadi [1, 2, 3].

O'zbekiston uchun ilg'or amaliyotlarni joriy etishda quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq: birinchidan, jinoyatchilik profilaktikasida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish. Bu jinoyatchilik xaritasini yaratish, kriminogen vaziyatni real vaqt rejimida monitoring qilish, profilaktika inspektorlarining faoliyatini raqamlashtirish va aholidan kelib tushgan murojaatlarga tezkor javob berish imkonini beradi. Uy qamog'idagi shaxslar uchun elektron monitoring tizimining joriy etilishi bu boradagi dastlabki qadamlardan biridir [5]. Ikkinchidan, ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish va kriminologik ekspertizani rivojlantirish. Jinoyatchilikka ta'sir etuvchi omillarni chuqur o'rganish, yangi turdagi jinoyatlarning paydo bo'lish sabablarini tahlil qilish va profilaktika choralarning samaradorligini ilmiy asosda baholash tizimni yanada takomillashtirishga xizmat qiladi [5]. Uchinchidan, profilaktika faoliyatida ijtimoiy xizmatlar va psixologik yordamning rolini oshirish. Jinoyatchilikka moyil shaxslar, ayniqsa, voyaga yetmaganlar va yoshlar bilan ishlashda psixologlarning ishtirokini kengaytirish, ularga ijtimoiy moslashishda yordam berish, kasbga yo'naltirish va bandligini ta'minlash orqali jinoyatchilikka qayta kirishish xavfini kamaytirish mumkin. Ijtimoiy rehabilitatsiya va moslashtirish mexanizmlarini yanada takomillashtirish bu boradagi ustuvor vazifalardandir [4]. To'rtinchidan, korrupsiyaga qarshi kurashish va huquq-tartibot organlari faoliyatining shaffofligini oshirish. Korrupsiya jinoyatchilikning rivojlanishiga zamin yaratuvchi omillardan biri bo'lib, unga qarshi kurashish profilaktikaning ajralmas qismidir [2, 5]. Beshinchidan, aholining huquqiy savodxonligi va madaniyatini oshirishga qaratilgan uzluksiz ta'lim dasturlarini joriy etish. Bu nafaqat maktab va oliy ta'lim muassasalarida, balki ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar orqali ham amalga oshirilishi lozim. Qonunbuzarliklarga nisbatan murossasizlik muhitini shakllantirishda ommaviy axborot vositalarining roli beqiyosdir [2]. Xalqaro tajribani o'rganishda har bir mamlakatning o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va

huquqiy sharoitlarini hisobga olish muhimdir. Ko‘r-ko‘rona nusxa ko‘chirish o‘rniga, ilg‘or amaliyotlarni O‘zbekistonning milliy mentaliteti va qonunchilik tizimiga moslashtirgan holda joriy etish profilaktika tizimining barqaror rivojlanishini ta‘minlaydi. Profilaktika tizimini takomillashtirishga qaratilgan doimiy sa‘y-harakatlar, jumladan, 2014-yilgi Qonunni qayta ko‘rib chiqish bo‘yicha tashabbuslar [5] O‘zbekistonning bu boradagi jiddiy yondashuvidan dalolat beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, jinoyatchilik profilaktikasi jamiyatni ushbu illatdan himoya qiluvchi eng samarali va insonparvar qalqondir. O‘zbekistonda mustahkam huquqiy asosga ega profilaktika tizimi davlat organlari va jamoatchilik hamkorligida faoliyat yuritadi. Uning samaradorligi jinoyatchilikka ta‘sir etuvchi omillarni chuqur tahlil qilish, maqsadli choralar ko‘rish va tizimni doimiy takomillashtirishga bog‘liq. Raqamli texnologiyalar, ilmiy tadqiqotlar va ijtimoiy yordamni kengaytirish orqali profilaktika tizimini yanada mustahkamlash ustuvor vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] Xolmuhammedov, M. A. Jinoyatchilik profilaktikasi nazariyasi va amaliyoti: monografiya. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2021.
- [2] Toshpulatov, B. B. Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishning nazariy va amaliy muammolari. Toshkent: Toshkent Davlat Yuridik Universiteti, 2022.
- [3] Abduvaxobov, A. A. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olishda profilaktika inspektorlarining o‘rni. Huquq va burch, 2023, № 3. B. 45-48. – <https://huquqvaburch.uz/>
- [4] Nazarov, A. A. Mahallalarda jinoyatchilik profilaktikasi samaradorligini oshirishning dolzarb masalalari. O‘zbekiston qonunchiligi tahlili, 2022, № 5. B. 78-82. – <https://qonun.uz/uz/journals/uzbekiston-qonunchiligi-tahlili>
- [5] Usmonov, F. M. Jinoyatchilikning oldini olishda aholining huquqiy ongi va madaniyatini oshirishning ahamiyati. Adliya xabarnomasi, 2023, № 1. B. 62-66. – <https://adliyanews.uz/>

[6] Ismoilov, B. I. Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari. Huquqiy tadqiqotlar, 2022, № 4. B. 33-37. – <https://legalresearch.uz/>

[7] Mirzayev, U. M. Jinoyatchilik profilaktikasida xorijiy tajribaning O‘zbekistonga tatbiq etish imkoniyatlari. Xalqaro huquq va siyosat, 2020, № 2. B. 112-117. – <https://uweds.uz/uz/journals/xalqaro-huquq-va-siyosat>